

BEDSTEMØDRE I BIOLOGISK BELYSNING

Henning Kirk

På 16. Nordiske Kongres i Gerontologi medvirkede den svenske historiker Birgitta Odén på et biologisk symposium, *Biology of ageing*. Titlen på hendes indlæg var »Ageing from an evolutionary perspective«. Denne artikel bygger på et interview som hun gav til *Gerontologi og samfund* (Henning Kirk) om sit symposieindlæg der bl.a. drejede sig om bedstemoderrollen set i et biologisk udviklingsperspektiv. Interviewet belyser derudover også et vigtigt aspekt ved gerontologien som tværfaglig og flervidenskabelig disciplin – om nødvendigheden af at bygge bro mellem bl.a. humaniora og naturvidenskab.

Birgitta Odén er professor emeritus i historie ved Lunds Universitet. 15 år efter den aldersbestemte fratræden er hun fortsat engageret i flere historiske og gerontologiske projekter. I Danmark er hun kendt fra medvirken i flere danske og nordiske projekter, bl.a. artikler i *Gerontologi og samfund* og bogkapitler i »Viden om aldring – veje til handling« (1998) og »Svækkelse i alderdommen« (1999). Måske skal tilføjes yderligere en kvalifikation af betydning for denne artikels emne: private erfaringer som farmor.

Gerontologi og samfund 2002; 18, 3: 58-60

MANGE ÅR EFTER MENOPAUSEN

Betraget ud fra pattedyrenes udviklingshistorie er *homo sapiens* karakteriseret ved at leve meget længe efter den reproduktive periode. Heller ikke menneskeaberne har en menopause med efterfølgende lang levetid. Det er også unikt at det enkelte menneske i så mange år fortsat lever i sin sociale gruppe. Et naturligt spørgsmål er derfor: er det biologisk hensigtsmæssigt for *homo sapiens* at have en lang alderdom og at kunne opnå bedstemoderrolle og måske også rolle som oldemor?

Da Birgitta Odén som historiker sammen med geriateren Alvar Svanborg og sociologen Lars Tornstam deltog i det tværfaglige projekt *De ældre i samhället – förr, nu och i framtiden*, formulerede hun i slutrapportens kapitel, »Tidsperspektivet«, en hypotese om den menneskelige races

livsbetingelser som ældre individer.¹ Hypotesen byggede bl.a. på samtaler med erfarne zoologer.

Sammenholder man ovennævnte forhold vedr. menneskets alderdom med det forhold at menneskebørn lever de første mange år i afhængighed af voksne, inden de er i stand til at ernære sig selv, kunne det føre til at man re-formulerede hypotesen til: *Behøves ældre individer i reproduktionen?*

Birgitta Odén konstaterer selv, at hendes hypotese åbenbart ikke vakte interesse blandt gerontologer i 1993. Derimod var der flere der direkte advarede hende mod at »spilde tiden« med sociobiologiske teorier og ideer. Det var tilsyneladende mange forskeres opfattelse at der var tale om en blindgyde.

FORNYET INTERESSE FOR EVOLUTIONEN

Knap ti år senere er der måske ved at udvikle sig større interesse for at vurdere menneskets udviklingshistorie i et mere tværfagligt og flervidenskabeligt perspektiv. Humanisterne har nok fået mindre berøringsangst over for naturvidenskabelige emner. Både filosoffer, etnologer og arkæologer m.fl. går med på sociobiologiske tankegange som led i den fornyede interesse for at belyse og diskutere hvordan og hvorfor det er lykkedes for *homo sapiens* at udvikle en så succesrig reproduktionskæde i tre generationer. Evolutionsforskningens markante landvindinger har tilsyneladende gødet jorden for den nødvendige tværfaglighed – den tværfaglighed som netop gerontologien har været nødt til at udvikle. Bl.a. med den historiske indfaldsvinkel.

Nysgerrigheden efter fx at sammenkæde evolution og bedstemoderskab støder imidlertid på en række markante forhindringer. Alene det forhold at menneskets gensammensætning, *genomet*, kun ændres yderst langsomt (vi har i dag stort set samme gener som vores forfædre for 50.000 år siden) – fratager os muligheden for at opnå en mere håndfast biologisk dokumentation.

Birgitta Odén fortæller at en historiker i sin argumentationskæde er henvist til at skulle supplere fx arkæologisk materiale med kilder fra »historisk tid«. Faktisk skal man lægge et stort puslespil med viden fra vidt forskellige områder. De mange brikker i hendes forsøg på at lægge puslespillet udgøres bl.a. af informationer fra samtaler med ressourcepersoner fra forskellige fagområder: arkæologen *Bo Gräslund*, anatomen (og

gerontologen) *Andrus Viidik* samt zoologerne *Per Brinck* og *Björn Afzelius*.

FØDSEL, AMNING OG AFHÆNGIGHED

Der har været mange hypoteser om den lange barndom hos mennesker i forhold til hos nærmeste slægtninge blandt aberne. Tilbage står det faktum at menneskebarnet kommer til verden ved en vanskelig og hård fødsel. Vanskeligheder der skal ses på baggrund af de udviklinger i fødselskanalens anatomi der er sket som følge af menneskets oprejste stilling. Men også meget kontante vanskeligheder med at føde en skabning med et stort kranium (indeholdende en stor hjerne). Når barnet så er født, kræver det en lang udviklingsperiode, og indtil nyere tid var amningen en vigtig forudsætning for dels at undgå sygdomme, dels at styrke intimiteten mellem mor og barn.

Netop fordi den vanskelige fødsel kunne medføre moderens død, har det måske været af betydning at mormødre eller farmødre kunne indtræde som *erstatningsmor*. Også i tilfælde af at moderen døde senere under barnets opvækst – lyder Birgitta Odéns hypotese. Hun opregner her tre sæt af argumenter: biologiske, psykologiske og kulturelle.

BEDSTEMØDRE SOM AMMER

I de tilfælde hvor den nyfødtes mor døde ved fødselen, melder det centrale spørgsmål sig: Kan bedstemødre træde til som ammer?

Om dette var muligt for 8-10 mio. år siden, kan vi selvfølgelig ikke vide. Skeletrester kan ikke besvare spørgsmålet. Derimod ved vi i dag at det er biologisk muligt. Mælkeproduktionen igangsættes ved at hypofyssen afgiver hormonet *prolaktin*. Og et andet hormon, *oxytocin*, påvirker mælkekirtlernes udførselsgange således at mælken kan tømmes ud.

Hos kvinder der tidligere har født, kan mælkeproduktion igangsættes på et senere tidspunkt, også efter menopause. Dette kan ske ved kombineret biologisk og psykologisk stimulation. Når barnets læber berører det følsomme område omkring brystvorterne, sker der en hormonel påvirkning der kan igangsætte mælkeproduktion og gøre det muligt for kvinden at amme barnet. Hertil kommer den psykologiske faktor: det ser ud til at en bedstemoders kærlighed og omsorg via intimitet og psykologisk påvirkning kan kombineres med biologisk stimulation, bl.a. ved at der dannes oxytocin i

Henning Kirk, seniorkonsulent, dr.med.
Mosegård Park 73
3500 Værløse
kirk@dadlnet.dk

Forfatteren med sit barnebarn

Forfatterens mor med sit oldebarn (1989)

hjernen hos den kvinde der har omsorg for barnet – selv om hun ikke selv har født det.

Det kan også være af betydning at det nyfødte og spæde barn udsender flere signaler som tiltrækker og påvirker andre end den fødende, og i særlig grad kvinder. Set i relation til dyreverdenen er det nyfødte barns gråd, især tårerne, unikke ytringer (Plinius den Ældre omtalte det nyfødte barn som »det grædende dyr«).

Måske skal man tilføje den sociale og kulturelle dimension: I modsætning til andre pattedyr der går for sig selv for at føde, søger kvinder oftest kontakt og nærhed med andre kvinder i forbindelse med fødslen. Kvindens instinktive adfærd suppleres med rådgivning fra kvinder med tidligere fødsels erfaring. Hertil kommer menneskets bevidsthed om risici, om sygdom og – ikke mindst – om egen død.

RECIPROCITET

Når det gælder de sociokulturelle aspekter af tregenerationskæden og -reproduktionen, melder sig et spørgsmål som er det vanskeligste at besvare: Om bedstemødres omsorg for børnebørnene modsvarer af yngre fami-

liemedlemmers omsorg for de gamle i familien? Er der i menneskeslægten udviklet en kulturel reciprocitet?

Birgitta Odén mener at svaret herpå er positivt. En kulturel reciprocitet har været positiv for både reproduktion og overlevelse. Generationerne har hjulpet hinanden ikke blot med forløsning og amning, men også med at samle føde og dele denne med familiens børn. Både ældre mænd og kvinder har varetaget sådanne funktioner som led i jæger-samler-kulturernes overlevelse. Uden et kollektivt ansvar for føden ville *homo sapiens* være uddød.

Birgitta Odén omtaler et spændende arkæologisk fund som måske kan vise reciprociteten i praksis: Kæbepartiet fra et neanderthalmenneske – med et tandsæt så defekt at andres hjælp med ernæringen må have været nødvendig. Et fund der meget vel kan støtte den antagelse at en form for social kontrakt på tværs af generationerne har været en realitet i forhistorisk tid.

HYPOTESEN OG PUSLESPILLET

Birgitta Odén formulerer sin hypotese således: Mennesket har siden det blev et oprejst

væsen, gennem genetisk selektion, udviklet et samspil mellem generationerne og opnået en vellykket udvikling af sin art. Mormødre og farmødre har kunnet amme nyfødte børn som mistede deres mor, bedsteforældre har gennem indsamling af føde til børnene bidraget til at både børn og gamle kunne overleve i større udstrækning end hos andre pattedyr, heriblandt aberne. Et sociokulturelt system med reciprocitet mellem generationerne blev etableret. Genetisk udviklede adfærdsmønstre blev til kulturmønstre som kunne påvirkes af ændrede økonomiske betingelser.

Hypotesen kan imidlertid ikke testes på samtidigt materiale. Der er gået flere millioner år siden mennesket blev udskilt som en oprejst art.

Det eneste vi kan regne med at genfinde i historisk tilgængelige perioder, er bevarede grundstrukturer: Mormødre og/eller farmødres deltagelse i reproduktionen og kollektiv anerkendelse af ældre individer. Sådanne spor optræder i forskellige forskningsdiscipliner. De udgør brikker til et meget kompliceret puslespil – som det ikke er muligt at lægge færdigt.

...det hebraiske ord for spædbarnspleje

– «omanat» – har også bibetydningen «amme»

At lægge det komplicerede puslespil kræver at man fra starten sørger for systematik. Brikkerne kan lægges i nogle bunker – brikker der repræsenterer materiale fra arkæologi, antikens historie, socialhistorie, retshistorie, demografi, antropologi og folklørik.

SKELETFUND OG BIBELTEKSTER

Det har hidtil været en almindelig opfattelse at næsten ingen mennesker i forhistorisk tid nåede en alder på 45 år. Nu mener knogleantropologerne at 5-10% af voksenskeletterne stammer fra mennesker der har levet i 60 år eller mere. De fleste voksne kvinder har nået menopausealderen, og nogle af disse har nået at overleve den reproduktive alder. Men generelt er det ikke muligt at udlede informationer om ældre kvinder, heller ikke via offergaver mv. fra gravfundene.

Anderledes præcise oplysninger får man fra tidlige, skrevne kilder. Birgitta Odén kommer med et tankevækkende eksempel fra Gl. Testamente: I Ruths bog (1200 fvt.) fortælles det at Ruth efterlod sin nyfødte søn i sin svigermor Noomis favn, og at det var hende der sørgede for spædbarnspleje og opfostring. Det hebraiske ord for spædbarnspleje – «omanat» – har også bibetydningen «amme». Det er sjældent at man i så gamle tekster kan finde udtryk for tregenerations-reproduktion.

Fra Moseloven til den senere tradition inden for den katolske kirke var børns re-

spekt for gamle forældre stærkt indskærpet, men samtidig tydeligt koblet til moderens indsats for spædbarnet og det opvoksende barn. Reciprocitet var et naturligt mønster i patriarkalske samfund, også inden for de antikke græske og romerske samfund.

Det har gjort indtryk i medierne at der nogle steder inden for antropologisk forskning har været fremvist eksempler på at gamle mennesker blev ombragt af familie eller samfund. Hvis man gennemgår litteraturen, finder man imidlertid – som også beskrevet af WHO's udsendte indsamlere – at sådanne tilfælde af drab er yderst sjældne og kun er foregået i samfund under ekstreme økonomiske betingelser. Det mest almindelige er at finde udtryk for sammenhold og respekt for familiens gamle. Ofte opfattes gamle mennesker som individer med tættere relationer til guderne. Kun synes der at være tegn på ophør med reciprocitet i tilfælde hvor gamle mennesker udviser svære demenssymptomer.

RECIPROCITET ELLER GENERATIONSKONFLIKT

Ser man på generationskæder og reciprocitet i et nutidigt perspektiv, melder et naturligt spørgsmål sig: Har reciprocitet inden for tre generationer nogen mening i et moderne samfund med rigelige ressourcer?

Her har det vist sig, at der i nyere litteratur er beskrevet eksempler på at reciprocite-

ten måske er ved at ændre karakter. Den norske gerontolog Svein Olav Daatland har fx påpeget at generationskontrakten ikke fungerer som tidligere. Yngre familiemedlemmer er mere solidariske over for ældres interesser og familiens ansvar end de ældre selv. Er der tale om normative forpligtelser som man er socialiseret til, er det en slags tilbagebetaling af tidligere tjenester, eller drejer det sig om personlig tiltrækning og følelser?

I et evolutionsperspektiv er den serielle reciprocitet biologisk betinget, og den har betydet meget for den efterfølgende kulturelle udvikling i samfundene. Spørgsmålet er om vi i moderne tid er ved at miste et element i reciprociteten: de gamles arbejdsindsats i form af tid til omsorg og medansvar for yngre familiemedlemmer. – Er det muligt at de gamle igen kan indtræde i det reziproke arbejdsfællesskab som de engang havde i flokken, og som var en forudsætning for at den serielle reproduktion opstod, spørger Birgitta Odén.

Efter hendes opfattelse skulle det ikke bare betyde en arbejdspligt for de ældre. Det skulle også genoplive det psykologiske velbefindende der var knyttet til den primære tregenerationsbinding. ■

LITTERATUR

Odén B, Svanborg A, Tornstam L. Att åldres i Sverige. Stockholm: Natur och kultur, 1993.